

In the article the problem of the neuropsychological approach use for diagnostics of psychical development of senior preschool aged children with psychophysical violations is considered. The results of approbation of technique of the adapted neuropsychological research in the conditions of child's house are discussed.

Keywords: neuropsychological diagnostics, children with psychophysical.

Отримано 19.9.2013

УДК 37.013.42 : 316.613 : 364.6

Л. М. Вольнова

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З КЛІЄНТОМ

У статті розкрито сутність понять "взаємодія соціального працівника з клієнтом" та "соціокультурна компетентність соціального працівника"; проаналізовано соціокультурні аспекти, які необхідно враховувати соціальному працівнику при налагодженні професійної взаємодії; виявлено взаємозв'язок соціокультурної компетентності соціального працівника та результативності його взаємодії з клієнтом.

Ключові слова: взаємодія, соціальний працівник, взаємодія соціального працівника з клієнтом, соціокультурна взаємодія, соціокультурна компетентність соціального працівника.

В статье раскрыта сущность понятий "взаимодействие социального работника с клиентом" и "социокультурная компетентность социального работника"; проанализированы социокультурные аспекты, которые необходимо учитывать социальному работнику при налаживании профессионального взаимодействия; выявлена взаимосвязь социокультурной компетентности социального работника и результативности его взаимодействия с клиентом.

Ключевые слова: взаимодействие, социальный работник, взаимодействие социального работника с клиентом, социокультурное взаимодействие, социокультурная компетентность социального работника.

Сучасний етап розвитку України як незалежної держави проходить в умовах світової інтеграції. При цьому активізація процесів взаємовпливу

культур нині пов'язується не лише з розширенням контактів із представниками інших націй, а також із явищами соціокультурної диференціації в межах нашої країни. Це висуває нові вимоги і до системи освіти, яка покликана реалізовувати суспільне замовлення щодо підготовки, зокрема в стінах вищої школи, фахівців, здатних розв'язувати проблеми сучасності. Особливої значущості набувають завдання щодо підвищення духовного потенціалу майбутніх спеціалістів, які повинні стати не тільки професіоналами у вибраній сфері, але й опанувати систему знань та умінь, необхідних для участі в процесі комунікації з носіями інших культур (етнічних, національних) і субкультур (вікових, статевих, професійних, релігійних тощо). Означені вимоги актуальні щодо підготовки майбутніх соціальних працівників, які повинні володіти відповідною соціокультурною компетентністю.

Слід зазначити, що соціальна робота як вид професійної діяльності має низку специфічних ознак. Насамперед, це пов'язано із характером відносин між соціальним працівником і клієнтом, які практично завжди являють собою комунікативну взаємодію, спрямовану на оптимізацію механізмів соціального функціонування індивіда або соціальної групи. Завдання і зміст соціальної роботи визначають її двосторонній характер. Адже взаємодія фахівця у соціальній сфері з клієнтом не просто відбувається у певних соціальних, психологічних і матеріальних умовах. Така взаємодія буде ефективною лише тоді, коли професійні впливи соціального працівника і його спроби допомогти будуть поєднуватися із зустрічною активністю клієнта. А це можливо при високому рівні розвитку професіоналізму і компетентності соціального працівника, коли фахівець уміє спілкуватися з клієнтом, враховуючи його соціокультурні характеристики.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що в сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чимало праць, присвячених проблемі спілкування та взаємодії. Так, загальні питання психології спілкування, його структури, функцій та видів розроблялися О. О. Бодальовим, О. М. Леонтьєвим, Б. Ф. Ломовим, В. А. Семиченко та ін.

Особливості спілкування в різних видах діяльності проаналізовані в працях Л. В. Долинської, В. А. Кан-Каліка, Л. А. Петровської, Л. О. Савенкової, Г. М. Сагач та ін. Питанням організації комунікативної взаємодії в соціальній роботі присвятили свої дослідження О. В. Бершадська, Н. М. Горішна, А. Й. Капська, Л. Г. Коваль, І. І. Мигович, Л. І. Міщик, В. Г. Панок, В. В. Сидоров, Т. І. Сила та ін. Вивченням особистісних якостей, що забезпечують компетентність у соціокультурному спілкуванні, займалися Л. І. Гришаєва, В. О. Сластьонін, О. О. Леонтьєв, Н. В. Хоменко та ін.

Разом із тим, до цього часу комплексне вивчення питань професійної взаємодії соціального працівника не здійснюється, а тому низка важливих аспектів цієї проблеми ще не потрапили в поле зору дослідників. До таких аспектів, передусім, належать питання

соціокультурної взаємодії, соціокультурні особливості клієнтів соціальної роботи, взаємозв'язок соціокультурної компетентності соціального працівника з результативністю його професійної взаємодії. Означене зумовило актуальність та визначило *мету* нашого дослідження: з'ясування соціокультурних аспектів взаємодії соціального працівника з клієнтом.

Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що визначення процесу взаємодії у соціальній роботі базується на загальному розумінні цього поняття як взаємозалежного обміні діями, яке представлено у психологічній науці (Г. М. Андрєєва, А. Л. Журавльов, В. В. Москаленко, Л. Е. Орбан-Лембрик, С. С. Фролов та ін.). Врахувавши загальні аспекти міжособистісної взаємодії, дослідники порушеного питання відобразили у своїх визначеннях і суто професійний, зокрема соціально-педагогічний аспект цього процесу.

Узагальнивши підходи різних авторів (Н. М. Беленко, О. В. Бершадської, В. О. Горяніної, Н. М. Горішної, Т. І. Сили, О. Г. Студенової, М. В. Фірсова та ін.), ми встановили, що взаємодію соціального працівника з клієнтом можна розуміти, насамперед, як форму соціальної комунікації, в процесі якої систематично здійснюється їх вплив один на одного, реалізується дія кожного і досягається пристосування одного до дій іншого. По-друге, важливо наголосити, що взаємодія з клієнтом повинна бути заснована на професійних знаннях, уміннях та цінностях соціального працівника, а також носити суб'єкт-суб'єктний характер (коли має місце спільність у розумінні ситуації, значення дії фахівцем і клієнтом). І, останнє, процес соціальної взаємодії повинен спрямовуватися на вирішення проблем клієнта, створення умов для позитивних змін у соціальній ситуації клієнта, наснаження та спонукання його до активних дій задля вирішення своїх проблем.

Нами констатовано, що процес взаємодії в соціальній роботі становить собою єдність професійних та особистісних впливів соціального працівника. При цьому невід'ємною частиною соціально-професійної взаємодії, яка визначає усі її подальші якісні характеристики, є гуманістичні цінності. З цього приводу Н. М. Горішна справедливо зазначає, що соціальний працівник, працюючи з людиною, так чи інакше "транслює їй свої ціннісні установки, орієнтації, своє розуміння проблеми...". З іншого боку, фахівець повинен "уміти бачити і приймати базові цінності клієнта, його культури і субкультури, вміти вести діалог з клієнтом у термінах його культурного оточення" [3, с. 49]. Поважаючи право особистості на самовизначення, соціальний працівник повинен побудувати процес надання допомоги на рівноправній, партнерській основі, забезпечуючи успішну взаємодію людей в різних соціокультурних умовах здійснення професійної діяльності.

Підкреслимо, що соціальна робота – це завжди сфера соціокультурних взаємодій, адже індивід розглядається як невід'ємна частина того соціокультурного середовища, соціокультурної традиції,

яка обумовлює його розвиток і характерні для нього проблеми. Водночас означене питання не стало поки що предметом самостійного дослідження, хоча низки його аспектів уже торкалися у соціально-педагогічній науці. Так, Н. М. Горішна стверджує, що "базовою характеристикою соціальної роботи є її спрямованість на *соціальний контекст поведінки людей*" [3, с.48]. А в "Енциклопедії соціальної роботи" одним із важливих питань, на які повинен знайти відповідь фахівець у соціальній сфері, висувається питання про те, "...які *соціокультурні контакти* і взаємодії сім'ї або групи клієнта в рамках більш великих утворень здійснюють вплив на індивідів і систему в цілому" [6, с.237] (Л.В. – курсив наш). Означене дозволяє стверджувати: оскільки життєдіяльність клієнта розглядається перш за все через призму його міжособистісних відносин, які відбуваються у соціальному контексті, то значний інтерес для соціального працівника повинен становити вплив соціокультурного середовища на поведінку клієнта. До чинників соціокультурного середовища, які можуть впливати на клієнта, відносять, насамперед, усе, що оточує людину і з чим вона взаємодіє, тобто освітнє середовище, виховне, сімейно-побутове, трудове, середовище громади, культурно-просвітницьке середовище, управлінсько-координаційне та ін.

Слід також взяти до уваги той факт, що поняттям "соціокультурне" описують не лише оточуюче середовище клієнта, але й низку соціально значущих параметрів стратифікації суспільства, наприклад таких як: стать, вік, рід занять, спосіб життя тощо. Зокрема О. В. Бершадська вказує на необхідність урахування у діяльності соціальних служб таких *соціокультурних особливостей клієнтів*, як їхній вік та соціальний статус, які впливають на ефективність самореалізації в різних сферах діяльності [1, с. 4-5] (Л.В. – курсив наш). Соціокультурні особливості клієнта зумовлюються також специфікою дитячо-батьківських і подружніх відносин у сім'ї, реалізацією різних стратегій виховання щодо клієнта, ієрархією його соціальних ролей (сімейних чи професійних), нормами і правилами міжособистісних взаєностосунків, організацією соціальної взаємодії клієнта з іншими групами та індивідами і т.д.

Окрім того, у літературі до переліку соціокультурних чинників включають духовні цінності, стійкі традиції, соціальний досвід, правила і норми поведінки індивіда. До соціокультурних характеристик клієнта при цьому можна віднести усю сукупність культурних норм, цінностей, традицій, які йому властиві і які є продуктом взаємодії традицій макро- і мезосередовища з особистістю клієнта, що залежать від його способу життя, складу і типу. Це дозволяє розглядати "соціокультурне" і як сукупність елементів духовної сфери населення, і як соціальну сутність культури, що проявляється в економіці, політиці тощо, і як процес діяльності, через який реалізуються соціальні сили самих клієнтів. Так, російські учені О. Г. Студенова та М. В. Фірсов наголошують: "Не

можна ігнорувати і той факт, що *різниця* в походженні, освіті, *соціальному становіщі* значно ускладнює встановлення контакту між клієнтом і соціальним працівником" [6, с.242] (Л.В. – курсив наш). Отже, соціальний працівник, який хоче досягти успіху у взаємодії з клієнтами, повинен проявляти високо розвинені показники культурного компоненту особистості. Тоді такий фахівець, володіючи соціокультурною компетентністю, забезпечить ефективну взаємодію з клієнтами, спрямовуючи її на створення умов для їх успішного входження в динамічний, полікультурний соціум, самовизначення та самореалізацію в ньому.

Аналіз соціально-педагогічної літератури показав, що окремі аспекти впливу соціокультурної компетентності соціального працівника на процес професійної взаємодії розкриває російська дослідниця Ж. В. Бойко. Вона вказує, що, по-перше, соціальний працівник повинен володіти низкою соціокультурних знань [2, с.44]. Оскільки представники різних націй мають свою невербальну знакову систему, власні звичаї і традиції, то фахівець, знаючи їх, зможе у професійній взаємодії враховувати національні та культурні сторони, знаходити позитивне вирішення проблем, бути толерантним до клієнта. Окрім того, соціальний працівник повинен мати уявлення про сутність та основні етапи культурної адаптації, про ті особистісні й культурні характеристики, які поглиблюють або пом'якшують контакт індивіда (або групи) з новою соціокультурною реальністю.

Ж. В. Бойко також підкреслює, що соціальному працівнику, налагоджуючи професійну взаємодію, необхідно вміти виявити субкультурні стереотипи, які заважають клієнту, допомогти йому прийняти нові зразки, подолати, якщо це необхідно, реакцію неприйняття нової культурної традиції [2, с.44]. З цього приводу І. В. Мітіна [4] зазначає, що практично кожен із клієнтів належить до певної соціальної групи, яка стикається з проблемою культурної адаптації чи інкультурації. Сюди належать: мігранти і біженці, що прибувають в нове соціокультурне середовище; особи, які змінили соціальний статус унаслідок перекваліфікації, втрати або отримання владних повноважень, поліпшення чи погіршення матеріальних умов життя; підлітки; сироти; члени девіантних або делінквентних груп; ув'язнені; пенсіонери; військовослужбовці та ін. Кожна із цих груп утворює властиву тільки їй субкультуру. Коли людина з одного соціокультурного середовища, що керується своїми правилами і нормами поведінки, стандартами стилю життя, потрапляють в інше середовище, в якому діють інші регулятори поведінки, то можливе виникнення як внутрішнього психологічного дискомфорту у самого індивіда, так і конфліктів між цим індивідом та групою. Тому соціальний працівник повинен не тільки ознайомитися зі специфікою таких груп, характерними рисами їхніх субкультур, але й навчитися приймати рішення щодо допомоги клієнту у засвоєнні субкультурних

стандартів або адаптації цієї субкультури та її носіїв до пануючої культури.

Зростання значущості соціокультурної складової у налагодженні професійної взаємодії зумовлено також тим, що в суспільстві зростає соціальна диференціація і відповідна культурна спеціалізація. Зокрема І. В. Мітіна [4] підкреслює, що на зміну поведінковій і ментальній однорідності суспільства, притаманній радянському часу, приходить культурний поліморфізм, який втілюється у безлічі способів життя, культивованих різними соціальними та етнокультурними групами. При цьому всередині однієї культури виокремлюють мікро- або субкультури, де також мають місце культурно специфічні смисли, а представники цих субкультур (наприклад, територіальної, регіональної, вікової, статевої і та ін.) так само можуть усвідомлювати взаємну "культурну чужинність" партнера. Незнання чи просто нерозуміння, неприйняття життєвого укладу, рівня, стилю, якості життя, статусу представників інших соціокультурних груп викликають проблеми самоідентифікації, дезадаптації. Це, безперечно, активізує завдання соціального працівника щодо соціокультурної регуляції та налагодження сумісного існування клієнтів.

Російська дослідниця О. В. Ткачова, аналізуючи з позицій соціокультурної складової взаємодію суб'єктів у системі "соціальний працівник центру соціального обслуговування – клієнт", виявила низку компонентів, які забезпечують ефективність цього процесу: 1) ставлення до клієнта як суб'єкта життя, спроможного до соціокультурного розвитку і самозміни; 2) ставлення до соціального працівника як до посередника між клієнтом і соціокультурним середовищем, здатного ввести його у світ цього середовища і надати підтримку, супровід клієнту при вирішенні його індивідуальних проблем у світі соціокультурних цінностей; 3) ставлення до процесу обслуговування як соціокультурного, рушійними силами якого є діалог і співпраця, підтримка, фасилітація його учасників у досягненні мети побудови ефективної взаємодії; 4) ставлення до центру соціального обслуговування як цілісного, соціокультурного простору, де відтворюються творчі способи життя, відбуваються культурні події, здійснюється супровід, підтримка потребуючих відповідно до законодавчої бази соціальних норм і правил [5, с.12].

Британські учені М. Доел і С. Шадлоу, аналізуючи завдання соціальної роботи з позицій соціолого-орієнтованих підходів, розглядають соціокультурну складову у соціально-професійній взаємодії як двосторонній феномен [4]. При цьому до індивідуальної складової вони зараховують розуміння фахівцем у соціальній сфері прикметних рис культури (як власної, так і клієнтів) і їх впливу на екзистенціальні, психологічні, світоглядні, соціальні характеристики. Інституційна складова у професійній взаємодії дослідниками розглядається щодо соціальних служб і визначає їх здатність працювати в ситуаціях

полікультурності, адаптуючись до культурної різноманітності, а також передбачає створення реєстру культури того регіону чи населеного пункту, на території якого працює дана соціальна служба, врахування культурного складу населення при комплектуванні установ соціальної допомоги та захисту.

Узагальнюючи результати проведеного вище теоретичного аналізу можна зробити низку *висновків*. По-перше, важливою і невід'ємною складовою професіоналізму сучасного соціального працівника є його здатність забезпечити успішну взаємодію людей у різних соціокультурних умовах здійснення професійної діяльності. По-друге, соціальний працівник, який хоче досягти успіху при взаємодії з клієнтами, повинен проявляти високо розвинені показники культурного компоненту своєї особистості. Сформована соціокультурна компетентність фахівця забезпечить ефективну професійну взаємодію, спрямовуючи її на створення умов для успішного входження клієнтів у динамічний, полікультурний соціум, самовизначення та самореалізацію в ньому. По-третє, окремі сторони проблеми впливу соціокультурних аспектів на професійну взаємодію соціального працівника вже обґрунтовано в літературі, зокрема сукупність соціокультурних знань, якими повинен володіти соціальний працівник, розуміння етапів культурної адаптації та інкультурації клієнтів, їхніх культурних й субкультурних стереотипів.

Поряд із цим *перспективним* бачимо поглиблене дослідження питань щодо розвитку здатностей фахівця у соціальній сфері працювати в ситуаціях полікультурності, адаптуючись до культурної різноманітності, соціальної диференціація сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Бершадська О. В. Міжсуб'єктна взаємодія як складова професійної культури соціального працівника / О. В. Бершадська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / [гол. редактор Г. П. Шевченко]. – Вип. 2 (43). – Луганськ: СНУ імені В. Даля, 2011. – С. 3-14.
2. Бойко Ж. В. Этические основы социальной работы: учеб. пособие / Жанна Васильевна Бойко. – Хабаровск: ДВГУПС, 2012. – 94 с.
3. Горішна Н. М. Особливості взаємодії у процесі соціальної роботи / Н. М. Горішна // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / [Ін-т педагогіки АПН України, Хмельниц. гуманіт.-пед. акад.]. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – Вип. 2. – С. 47-51.
4. Митина И. В. О необходимости культурологической ориентированности теории и практики социальной работы [Электронный ресурс] / И. В. Митина // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы: сб. статей. – Библиотечный комплекс Международный университет природы, общества и человека "Дубна". – Режим доступа: <http://lib.uni->

dubna.ru/search/files/sr_problems/~sr_problems.htm

5. Ткачева Е. В. Эффективное взаимодействие в системе "социальный работник – клиент" в центре социального обслуживания: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Теория, методика и организация социально-культурной деятельности" / Е. В. Ткачева. – Санкт-Петербург, 2010. – 22 с.
6. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 432 с.

This article deals with the essence of the concepts of "social worker interaction with the client" and "socio-cultural competence of social workers"; analyzed the socio-cultural aspects that must be considered when establishing a social worker professional interaction; revealed the relationship between socio-cultural competence of the social worker and the effectiveness of interaction with the client.

Keywords: interaction, social worker, social worker interaction with the client, socio-cultural interaction, socio-cultural competence of social workers.

Отримано 17.9.2013

УДК 37.013.42-053.2

Н.С. Гевчук

СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядаються основні характеристики соціально-освітнього середовища, проаналізовано сутність його елементів.

Ключові слова: середовище, соціальне середовище, освітнє середовище, соціально-освітнє середовище.

В статье рассматриваются основные характеристики социально-образовательной среды, проанализирована сущность его элементов.

Ключевые слова: среда, социальная среда, образовательная среда, социальнообразовательная среда.